

Az igazság világa.

Bartók György.

Felolvasatott Kvárt 1921. febr. 16-án
az EME. fil. szakosztályának közönség
részére tartott felolvasó ülésén.

Hölgyeim és Uraim!

Az a két előadás, amelyet „Az igazság világa” és „Az eszmék világa” cím alatt óhajtok tartani az Erdélyi Múzeum Egyesület felolvasásainak keretében, némiképpen a philosophiai gondolkozás műhelyébe szeretné a t. közönséget bevezetni. Abba a műhelybe, a melyben a legnemesebb és legelőkelőbb szellemek igyekeztek az emberiség javát munkálni, ahol Sokrates és Platon, Descartes és Leibnitz, Shaftesbury és Hume, Kant és Fichte fáradoztak a lét és az érték titkainak fürkészésében. Ez a műhely nem titokzatos és munkásait nem veszi átláthatatlan ködgomoly körül. Sőt ellenkezőleg, a philosophia műhelye az emberi gondolkozás csúcspontján emelkedik, minden kutató szem számára észrevehetően és munkásait az elmélyedés, az érdeknélküli elmélkedés acélos, kék levegője világítja meg. Aki őszinte óhajtással, a philosophia iránt való igaz szeretettel közeledik ezen műhely felé, az kénytelen lesz ugyan nem egyszer fárasztó ösvényeken, szédítő szakadékok felett kapaszkodni a magasság felé, de annak bőséges leszen fáradsága bére is, mert e magasság csodás levegője erőssé edzi az ő lelkét is.

Amikor ezen előadásaimban a philosophia műhelye felé a t. közönségnek készséges kalauza akarok lenni, előre kell bocsátanom a következőket. — A philosophia munkásai a legrégebb időktől, a khinai és indus gondolkozóktól kezdve, le napjainkig, a bölcselet különböző ágainak művelőiig, határozott, félre nem magyarázható és félre nem ismerhető *személyiségek* voltak. Minél határozottabb, minél hangsúlyosabb *személyiség* volt valamely philosophus, annál inkább volt philosophus. *Személyiség* pedig az, akinek mindennemű tevékenysége, akár elméleti, akár gyakorlati legyen az a tevékenység, egyetlen *célgondolat* által vezetetik, olyan gondolat által, amelynek páratlan értéke, lekötő ereje, akaratot edző és irányító energiája van. A *személyiség*nek egész lelki és szellemi világa egy ilyen *célgondolat*, *eszme* körül jegecesedik és nyer ezen jegecesedés által olyan szilárd, tömör egységet, mint a nemes veretű érc, amelynek minden kicsinyke atomja résztvesz abban a hasonlíthatatlan viszhangban, mellyel ez a tömör Egész a külső

világ hatásaira felel. Innen a személyiségeknek az az imponáló ereje, amely éppen úgy hat az emberi lélekre, mint a hókoszorúza hegyóriás vagy a viharverte tenger szemlélete. A személyiségnek *páratlan* értéke van; minden személyiség *más* értéket képvisel; egyik személyiség sem hasonlítható egy máséhoz; minden személyiség egy bevégzett, zárt *universum*, egy valóságos mikrokosmos, amelyben a nagy világ tükrözi vissza magát, de oly módon, hogy visszavert képe minden személyiségben más színű és más karakterű.

Mindennemű alkotásban az így értett személyiségek valósulnak meg. A philosophiai rendszerek is személyiségeknek megvalósulásai. A rendszernek középponti gondolata a személyiségnek cél gondolata lesz és maga az egész rendszer a személyiség lelki világának, szellemi mivoltának külső, gondolatokban való testet öltése. Ezek a hatalmas, tömör személyiségek munkásai a philosophia műhelyének, amelyből a philosophia rendszerei és alkotásai, mint ezen személyiségeknek a gondolkodás síkjában való megvalósulásai kerülnek ki remekművek gyanánt. Ezen remekművekhez csak a művészet remekei hasonlíthatók, mert e kétfajta remekmű édes testvére egymásnak, közös nemzőjük lévén minden értéknek ősi, kiapadhatatlan forrása, a végtelen gazdagságu *λόγος*; a kimeríthetetlen erejű szellem.

A philosophia történelmének két legbámulatosabb és legpazarabb gazdagságu személyisége: *Sokrates* és *Platon*. Mindakettő a görög föld termékeny *βυδος*-ából sarjad; mind a kettő egy irányban halad; mind a kettő egy kornak a szülötte; mind a kettő valóságos érc-személyiség, Platon a Sokrates szellemi gyermeke és mégis — Platon személyisége a Sokrates személyiségétől — a maga színét, jellemét, belső alkatát illetően — végtelen messze esik, de mind a két személyiségnek értéke kimeríthetetlen. Alig mérhető nagy különbség nyilatkozik már e két férfiu alakjában és megjelenésében. Sokrates jól sikerült mintája az attikai görög parasztnak; Platon ellenben tetőtől-talpig athéni arisztokrata, ideálja a férfi szépségnek. Sokrates röghöz tapadó athéni polgár, aki soha szülővárosán kívül más vidékre nem vágyakozott; Platon már internationalismusra hajló főúr, legalább abban, hogy kedvelője a nagy utazásoknak és szívesen időzött idegen fejedelmek fényes udvaraiban. Sokrates maga a megtestesült egyszerűség és igénytelenség; Platon finomságokat szerető, esztetikai élvezetekre sóvárgó világfi. — Nincs miért tovább sorakoztatnom a két bölcsész közt levő különbségeket: tény annyi, hogy Sokrates és Platon személyisége végtelen változatban eltérő egymástól, de érték tekintetében egymással vetekedő.

E két személyiség szellemi alkatának ismertetésével szeretném Önöket, Hölgyeim és Uraim, a philosophia műhelyéhez kissé közelebb vezetni. Sokrates tanítása, élete és halála az igazságnak világába fog emelni bennünket; Platon dialogusai pedig az eszmék fényes világát fogják feltárni előttünk. Mai előadásom célja hát az, hogy Sokrates személyiségében az igazság világához emelkedjünk fel.

A Kr. e. V. évszázad utolsó évtizedeire, Sokrates működésének idejére, esik a görög szellem kibontakozásának és fejlődésének virágkora. Politikai és társadalmi élet tekintetében Görögország, de főleg Sokrates szülővárosa és működésének színhelye Athén, nagyon siralmas, szomorú képet mutat. Mindenütt a szenvedélyek és nyers ösztönök féktelen, korlátot nem tűrő tobzódása. Osztálydüh, elfogult pártszenvedély, hazaárulásig buta demagogia, szemérmetlen parvenuság, tekintélyt és értékeket nem ismerő áldemokratia, — ezek Athén politikai, társadalmi és jogi életének a tényezői. Aristofanes vigjátékaiból és Thukydides történelmi művéből tudjuk, hogy népgyűléseken, melyek az állam sorsa fölött dönteni voltak hivatva, nem a megfontoló, hideg értelem vitte a vezető szerepet, hanem az elvakult, forró pártgyűlölet. A kellemetlen szónokot habozás nélkül hurrogták le és a nép kegyében álló demagog nyílt fenyegetések között hallgattatja el az ellenvéleményt. Amit ma határoztak, azt minden teketória nélkül változtatják meg holnap. Sőt a törvényszék ítélkezéseiben is a gyűlölet s a pártállás a döntő. Hivatalnokok, tisztviselők, bírák szívesen adják el magukat s csak természetes, hogy akad is mindig valaki, aki szívesen veszi meg őket.¹ — A közélet elerkölcstelenedésével karöltve jár a magán- és a családi élet elerkölcstelenedése. Meglazulnak a családi élet kötelékei s az athéni polgár napjait fecsegés és bámészkodás, üres szalmacséplés és tumultuosus csoportosulások foglalják le. Az egész élet ott zajlik le a fényes agorán, ahol hetairák és szép fiúk kíséretében zenével vonulnak fel a mulató csoportok. Mindenki élvezni akar és mindenki cselekedetének egyetlen rugója: minél több élvezet s minél nagyobb haszon. Lopás, rablás, gyilkosság fényes nappal sem tartozik a ritkaságok közé Athén utcáin. A tulajdon szentsége eltűnőben: a kommunismus rémei kísértenek. Aristofanes komédiája ugyan torzképet rajzol a jövő kommunismusáról, de az is kétségtelen, hogy a kommunismus csirái már ott rejtőznek a lelkekben: felmerül a tendentia a javak felosztására, az adósságok eltörlésére és a nőközösségre. Az osztálygyűlölet lángja is vérvörösen ragyog: 370-ben az argosi pór nép 1500 embert ütött agyon doronggal a maga igazságának érveként.² — Szóval: az u. n. objektív hatalmasságok — isten, haza, állam, család stb. — merőben elvesztették tekintélyüket és helyekbe az alanyi önkény, az egyén szabad tetszése lépett.

Ennek a féktelen, korlátokat nem tűrő, objektív értékeket megvető kornak voltak filosofusai a *sofisták*, kikről találó elmés-séggel mondja egyik legkiválóbb ismerőjük (Gomperz), hogy „félíg professzorok, félíg journalisták,“ azaz a legrosszabb fajtából valók. Ezeknek az embereknek főcéljuk vala csekély vagy több tudásuknak mértékentuli kamatoztatása s eszközük a politikai életben való ügyes, tekintetekre nem néző, cinikus szereplésre való nevelés. Kedvenc tanítási tárgyak és legfőbb tudományok a

¹ Ab. Wundt: Gesch der gr. Ethik. Bd. I. 307. ik. I.

² Breysig: Kulturgeschichte II. Bd. Erste Hälfte 113. ik. I.

rhetorika volt, mert nem szüntek meg úton-útfelen hangoztatni, hogy egy fényes szónoklat többet ér a politikai élet terén, mint minden puritán ismeret és lelkiismeretes tudás, amiben bizony-bizony mintha igazuk lett volna! A fő előttük a haszon: minden tétel elfogadható, amelyik hasznunkra van, elfogadandó még akkor is, ha hamis. Ilyen értelemben a retorika célja egyenesen az, hogy a gyengébb ügyet erősebbé tegye, minden tekintet nélkül az eszközökre és útakra.

Természetes, hogy ahol a subjektív önkénynek és az egyéni tetszésnek oly végtelen mező biztosítottatik, ott nem lehet beszélni sem az igazságnak, sem a jóságnak, sem a szépségnek abszolút értékéről, illetőleg egyetemes és feltétlen érvényességéről. Mi az igazság? — ami nekem hasznos — felelik a sofisták. Mi a jószág? — ami nekem hasznos, — felelik ismét a sofisták és így lesz lassanként uralkodóvá az a szellemi és értékelési anarchia, amely, ha nem is oka a görögség tragikus bukásának, de legszomorubb tünete annak. Ebben a zűrzavarban és chaotikus forrongásban veszendőbe ment az igazságnak értéke is, mintegy elsüllyedt az igazságnak fényes világa, hogy a pöffeszkedő, terrorizáló, üres, de csillogó egyéni véleményeknek adjon helyet.

Ezen állami, erkölcsi, családi életet bomlasztó tanok ellen veszi fel a küzdelmet a philosophia történelmének egyik legklassikusabb alakja és az attikai görög szellem halhatatlan képviselője: *Sokrates*.

Sokrates az, aki az igazságnak örök, koroktól, egyéni véleményektől nem függő, változhatatlan értékét először ismeri fel teljes öntudatossággal. Sokrates az igazság világának felfedezője, több, mint próféta, mert nemcsak sejtí és megjövendőli ezt a fényes világot, hanem ő maga el is vezeti ebbe a világba azokat, kik őt követni készségesek. Athéni polgár családnak a sarja. Apja a szobrász mesterséget folytatja s ő maga is úgy látszik e mesterség hivei közé szegődött, míg philosophusi voltának teljes tudatára nem ébredett. Kr. e. 470-ben született s amint tanítványának Platonnak és Xenophonnak irataiból tudjuk, más philosophusok tanához nem szegődött, a természet ismeretével nem törődött, mert őt nem a földek és fák, hanem az ember élete, lelke érdekelte. Egész életén át Athénnek polgárait akarta önismeretre és az igazság megismerésére reávezetni, minden önzés, érdek, haszonvágy nélkül. Athén hálával is fizetett érte: mikor már kényelmetlen lett működése és sok nagyszájú demokratára sértő, egyszerűen halálba küldte azt a férfit, akinek a görög nemzet egyedül köszönheti azt a sajátos páratlan helyzetet, amelyet a világ történelmében elfoglal. (Meyer.)

Ha tehát Sokratest közelebbről megismerni akarjuk, hogy az ő vezetésével közeledjünk az igazság világához, leghelyesebben fogunk eljárni akkor, ha szülővárosában, annak polgárai körében keressük fel őt.

Tavaszi, ragyogó nap köszönt Athén városára és teszi ragyogóvá a fenséges Akropolist, Periklesnek genialis alkotását, felkelő

sugarainak zsengeit egyenesen a Parthenonban elhelyezett remek Athéné szoborra lövelvén. A szobornak aranyból készült fegyverei és ruházata ezerszeresen verik vissza a napsugarakat, míg a drágakövekből készült szemek vakító fénye messze hatol el a tenger felé. Sugár és fényfürdőben úszik a Parthenonnak minden csodás temploma: az *Athéné Niké* kecses szentélye és a *Propylaion*, a ion építészet minden szépségével pompázó *Erechtheion*, melyről a pentelikoni hófehér márvány aranyos árnyalata kápráztatja a szemet. És körös-körül a várost kerítő hegyek: délkeletre a mézstermő *Hymettos*, északkeletre a márványdús *Pentelikon*, északnyugatra az *Aigaleos*, északra a *Parnes* és a messzire kitesző *Lykabettos* ormai vágódnak bele művészi finomsággal a csodás görög égnek ibolyakék mennyezetébe. Alól pedig zúg és rohan tova a legélénkebb görög város reggeli élete, melynek gyújtópontja a gyönyörű *agora*. Itt az árusok asztalai körül, a halkereskedők, olajbogyó- és vetemény árusítók trapézái mentén a vevőknek egész serege tódul a város minden uccájából: hangos, kiabáló, tarka tömeg, amelynek sorában itt is, ott is sűrűn bukkan fel egy-egy piaci őr — agoranomoi — a civódások és veszekedések között igazságot osztandó. Az agora keleti részén emelkedő *Stoa Poikilé* oszlopcsarnoka körül pedig ott sétálgatott a filozofusok és a filozófia iránt érdeklődők élénk csoportja, bölcséleti kérdések vitatásával töltve el a nekik nem drága időt. Egyszerre azonban, mintha a chaotikus tömegbe valamely rendező elv robbant volna hirtelen, a szünni nem akaró mozgás megmerevül, egyes csoportok kiválanak, minden tekintet Athene temetője, a *Kerameikos* felé irányul, a honnan lomha léptekkel egy törpe, tömzsi esetlen alak közelg, követve az előkelő athéni férfiak számos csoportja által. A feszült várakozásban mozdulatlan tömegből mind több és több alak válik ki és siet Sokrates üdvözlésére, aki reggeli útja folyamán éppen most érkezik a *Stoa Poikilé* elé. Most, hogy egészen közel érkezik hozzánk, mi is alaposan szemügyre vehetjük a külsőleg is rendkívül érdekes alakot. A mint már mondtuk, Sokrates tipikus személyesítője az attikai, görög parasztnak: törpe, vastag törzsű, kemény dereku férfiú, akiről a testi erő sugárzik felénk; arcának vonásai darabosak, orra tömpe, de homloka hatalmasan ívelt és szemeiből a szellemnek kiváltságos fénye áramlik felénk. Ajka körül állandóan a jellegzetes ironikus mosoly, amely még fokozódik, ha valamely, tekintélyére büszke, közéleti alakkal kezd fagató beszélgetésbe. „Sokrates tökéletesen olyan — mondja Platon *Symposionjában* Alkibiades (XXXII. 215. a. b.) — mint a azok a silenokok, melyeket a szobrászműhelyekben találni: kezükben síp vagy fuvola, belül, ha a kettős ajtó kinyílik, istenek szobrait láthatni.“ Ez a külsőleg csúnya alak azonban foglyul ejti a hallgatók lelkét, mihelyt ajkai beszédre nyílnak. „Ha más beszédét hallgatjuk — folytatja jellemzését Alkibiades — akármilyen jeles szónokot, az úgy szólván senkire se hat; ha a te szavadat hallja az ember, akár más, még oly gyöngye elbeszélő szájából is, hall-

gathat asszony, férfi, gyerek, valamenyiünket megragadsz és elbűvölsz. “

Ezt az elragadó és megbűvölő erőt Sokrates szavainál a felismert igazság ellenállhatatlan ereje adja. Fellépésének és egész működésének idején Athénét éppen az igazság örök értékében és egyetemes érvényességében vetett hitnek teljes megsemmisülése jellemezte. A politikai és társadalmi életnek merőben önkényes, szeszély szerint való irányítása, az igazságszolgáltatásnak és közigazgatásnak szemérmetlen corruptiója, egytől-egyig csak arra voltak alkalmasak, hogy a népnek és polgárságnak lelkéből az igazság iránt való érzéket hihetetlen gyorsasággal törüljék. A gyakorlati életnek ezt a romboló, pusztító munkáját pedig megalapozta, indokolta s ha szabad mondanunk, elvi magaslatra emelte az az elmélet, amelyet a sophisták jó pénzért szertehintettek Athéné csarnokaiban, közhelyeiben, ligeteiben és amelynek hallgatására tódult Athénének minden férfia, aki a politikai életben szerepelni vágyott. A sophisták szónoki figurái által teletömődött polgárság minden egyes tagja és az aristokrátiának elegáns sophisták beszédein „kulturált” ifjai egyaránt lelkük mélyéből, őszintén meg voltak győződve arról, hogy nincs dolog a föld felett és a mennybolt alatt, amelyről nekik pontos tudásuk ne lenne. Aki sophistát hallgatott, az feltétlenül mindent, *mindent* tudott. Az üres látszatnak és fennhéjásznak, az öntelt ürességnek és pompázó élvhajhászásnak ebből a szomorú világából akarta kivezetni Sokrates a maga honfitársait az igazságnak zord, kényelmetlen, de örökké értékes világába. Meg kellett mutatnia azt, hogy a jó nem függ az egyesek hatalmi kényétől vagy élvezetvágyától, az igaz nem az egyének hasznától nyeri értékét, hanem mindakettőnek, a jónak és az igaznak becsé önmagában van. Ezért kellett elsősorban a sophistika bölcsekedése ellen fordulnia és ezért volt kénytelen vérig ható iróniában mondani lesújtó ítéletet Athén politikusaiknak működéséről. Az athéni ifjak — legalább így olvassuk Platon dialogusaiból — készek voltak barátaik pénzét is elkölteni, hogy valamelyik sophistától kérjenek tanácsot lelküknek javaira nézve, pedig még azzal sem voltak tisztában, hogy mi az a sophista. Ezek a sophisták — mondja „Protagoras” Sokratese — a lelket tápláló eledelkereskedői vagy szatócsai, akik városról-városra járva árulgatják portékáikat, de nem tudják, hogy mi hasznos és mi káros a léleknek. Ezért óva inti Hyppokratest: jól vigyázz, hogy mit vásárolsz a sophistáktól, mert a lelki eledelkereskedés helytelen vásárlásában nagyobb veszély rejlik, mint a testi eledelkereskedésében. Az eledelkereskedést és italokat u. i. haza lehet edényekben vinni s otthon azután tanácskozhatunk azon, hogy mit fogyasszunk el belőlük és mennyit: Az ismereteket és a tudományokat azonban nem lehet edényekben hazavinni, hanem, ha a sophistánál lefizetted az árat, akkor ami lelki eledelt cserébe kapsz, kénytelen vagy lelkedben felfogni és megtanulni s távozni onnan, akár volt hasznos az ismeret, akár volt káros. (Plato: Protagoras V.) Sokrates bölcseleti eljárásának, hogy így mondjuk, negatív oldala

éppen annak kimutatásában állott, hogy ezek a sophisták csak csillogó retorikájukkal kápráztatják el hallgatóikat, de valójában semmit sem tudnak. Ha sophistával vitatkozik, minduntalan kérdésekkel faggatja bosszankodó partnerét, végül azután teljesen zavarba hozva, hagyja ott hívei körében. Ő maga minden fentartás nélkül vallja: „tudom, hogy semmit sem tudok“, de a sophistákkal szemben a legkiméletlenebb gúnnyal mutatja ki, hogy ők, kik a tudásnak teljességét arrogálják maguknak, csak üres rhetorok s a retorika minden igaz philosophiának egyenes ellentétét jelenti. A műveltség szédelgőivel szemben tudatossá kell tenni azt, hogy a vélemények, világnézetek és gondolkozás terén nem szájjal, hanem személyiséggel kell győzni. Szóval: a beszéd és a szavak, a phrasisok és a gesztusok világából át kell lépnünk egy keserves, de elszánt lépéssel az igazság világába.

A gyakorlati élet és a sophista tanítás gyökereit támadja meg ez a mindenkinek kérdésekkel alkalmatlankodó és ellenfeleit a tömeg által agyonkacagtató férfiú, aki nem dogmatikusan hangzó, igaz tételeket akar megtanítani, hanem elmélkedésre, tépelődésre, reflexióra óhajt kényszeríteni, hogy elmélkedések és tépelődő reflexiók között minden egyesnek lelke mélyén szülessék meg az a meggyőződés, hogy van *egy* általános érvényű és örök igazság, hogy van az igazságnak egy önértékű autonom, saját törvények szerint érvényesülő világa, amelyet nem semmisíthet meg semmiféle hatalom ezen a földön. Hogy az igazságnak ezen önértékét szeminkkel sehol sem látjuk, hogy az igazságnak ez a csodálatos világa még sehol sem valósult meg, ez az igazság világának létezésére nézve teljesen közönyös. Nekem nem az a feladatom, hogy ezen öröktörvényerejű igazság létezése vagy nem létezése felett meddő borongásokba öljem az életem; nekem az az emberi kötelességem, hogy az igazság világába vetett megdönthetetlen hittel keressem az igazságot és másokat is erre a keresésre kényszerítsek. Mihelyt valaki az igazságot őszinte törhetetlen lélekkel keresi, ezen keresésnek első ereeménye éppen az a meggyőződés lesz, hogy *van* igazság, amelynek értéke önmagában van, amely felette áll időnek és embereknek, szerződéseknak és diktatumoknak. Sokrates éppen az által vezette be az embereket az igazság világába, hogy kényszerítette őket az igazság keresésére; ő addig ellenfelét el nem engedte, a míg a dolgot ketten alaposan meg nem vizsgálták. (Laches XIII.)

Előkelő görög férfiak, Lysimachos és Melesias, fiaik neveléséről akarván határozni, tanácskozássra kéretik magukhoz a két athéni hadvezért, Nikiást és Lachest, s a delosi ütközetben oly derekas vitézséggel harcoló Sokratest. Beszélgetés során felveti a kérdést a mindég kérdezősködő Sokrates: mi a vitézség? Laches ezt feleli: aki a rendet megőrizve, az ellenségnek ellentállva, nem menekül, az vitéz. Erre Sokratesz ismét kérdez: az is vitéz, aki futva, menekülve küzd az ellenség ellen? mert hiszen a scythák akkor is harcolnak, ha üldöznek, akkor is ha menekülnek. Miután

feleletet kérdésére nem kap, így teszi fel újból a kérdést: Vannak kik vitézek a harcterén, a tengeren, a betegségben és nyomorúságban, a politikai ügyekben, az élvekkkel és a vágyakkal szemben. Kérdés tehát: mi a vitézség mindezekben az esetekben? — felel Laches, felel Nikias, kérdez Sokrates és így megy ez a faggatózás tovább, véget érven a beszélgetés minden eredmény nélkül. De nem is volt Sokratesnek szándéka valamely fontos meghatározás kicsikarása sem ebben, sem a többi ezer meg ezer esetben; ő csak az önreflexióra, az igazság kutatására akart rávezetni mindenkit akivel összekerült: kézművest és hadvezért, sophistát és halárust, politikust és piaci őrt, athéni polgárt és külföldi idegent. Az igazság meg van, készen van, ott az emberi szellemnek a mélyén, ahonnan csak napvilágra kell hozni. Ezt a napvilágra hozást akarta Sokrates elősegíteni, az igazság születését megkönnyíteni. Ezért mondta magáról, hogy ő anyjának, a bábának mesterségét folytatja tovább ő, kit az istenség szellemi bábáskodásra kényszerített, a nemzéstől pedig megfosztott. (Theaitetos VII.)

Ezt az egyetemes, örökérvényességű igazságot *mindenkinek* keresnie kell, mert az igazságnak világa csak úgy valósulhat meg valamikor, hogy ha minden ember a maga lelkéből, a maga szellemének segítségével újrászüli azt. Az igazság nem lehet fogadott gyermek: nem adoptálhatjuk egyszerűen igazságul sem a hagyományok igazságait, sem a piac, sem a közvélemény, sem a politikusok, sem a sophisták igazságát. Az igazság reám nézve csak akkor létezik valóban, ha én azt a szellemi szülésnek minden kínja és nyomorúsága között hoztam napvilágra. Az igazság világába nem lehet a mások szekerén kényelmes nemtörődomséggel egykedvűen behajtani; szükség hosszú és fáradságos zárandokútat megtenni addig a kapuig, amelyen túl ez a titokzatos, de mégis világos, bűvös, de mégis fenségesen egyszerű világ kezdődik. Az igazság világába való bejutásnak egyetlen útja a magábahajlás, a magunk belsejébe való visszavonulás, a lelkünk tartalmának szigorú vizsgálata. Nehéz, rögzös, akadályokkal teljes út kétségtelenül, de az *egyetlen* út; aki erre az útra lépni nem elég erős és nem elég bátor, az kénytelen lesz akarva-akaratlan a mindenkori sophisták vezérletére bízni magát, vagy, s ez még könnyebb és még gyakoribb, a saját ötletszerű és önkényes vélekedését állítani igazságképpen, makacs önérzettel zárkozván el az észnek szava elől.

Nem esetleges dolog, hogy amikor Sokrates ilyenképpen akart elvezetni az igazság világába, az igazságra vezető kérdéseknek és dialogusoknak tárgya szinte minden esetben valamely erkölcsi fogalom, pl. az erény, a bölcsesség, a vitézség, a kegyesség, a mérséklet fogalma vala. Az önértékű, egyetemes érvényű igazság létezésébe vetett hitnek tökéletes megingása reakényszerítette Sokrates az igazság világának keresésére: a politikai és erkölcsi élet példátlan elzüllése pedig szinte felkínálta a kedvező alkalmat arra, hogy az erkölcsiség egyetemes lényegének keresése által keressék az egyetemes igazság. Az önértékű és általános érvényű

igazság világa nem korlátozódik az ismeret és a tudás területére, hanem ott van mindenütt, a hol az emberi szellem hat, alkot, terem. Ott van tehát az erkölcsiség területén is. Az igazság világa az erkölcsiség világa is; az igazság világa a szépség világa is. A hol igazság van, ott van jószág is, ott van szépség is. És viszont: ahol igazi jószág és igazi szépség van, ott van igazság is. Innen van, hogy mihelyt meginog az igazság egyetemes érvényébe vetett hit, meginganak az erkölcsiségnek alapjai is, sőt a művészetek terén is a lascivitas és érzékcsiklandó nuditások válnak uralkodóvá.

Sokrates az igazság világának rettenthetetlen bátorságu keresője, az elaludt lelkiösmeretnek erővel teljes ébresztgetője, a politikai és társadalmi élet torzalakulatainak ostorozója, — *kapu*, melyen keresztül az igazság világa vonul fel az emberiségnek színpadára. Ő maga, — bátran bevallhatjuk anélkül, hogy a világtörténelmi örök nagyságán csorbát ejtenénk, — ő maga csak keresője volt ennek a világnak, csak a lelkiösmeretek felélesztő harsonája volt, de oly eredménydús kereső és oly diadalmas harsona, hogy nyomában *Platon* és követői vonulnak fel örökké tartó ünnepi menetben és tárják fel előttünk ezt a csodálatos, ezt a varázssal teljes égi világot, hol az eszmék születnek, élnek, hatnak és a hol az uralmi jogat a szellem tartja szilárd kezekkel. Sokrates — igaza van *Ciceron*nak — a philosophiát az égből a földre hozta. Egész élete, minden tanítása, minden cselekedete az igazság világának szolgálatában állott. Az igazság világának szolgálatában állott halála is.

A Sokrates halála!... Ez az igénytelen, pose nélkül való, reánézve egészen magától értetődő, egyszerű halál, amely mégis a megdöbbenés és ellágyulás érzését kelti a lélekben, valahányszor emlékünkebe idézzük. Ott áll bírái előtt, akiket épen a sors szezelelye döntött el bíráiul, ott áll egykedvű, ironikus mosollyal, arcán minden félelem vagy aggódás nélkül; ott áll, mintha az agorán állana a néptömeg között, kérdezősködére és vitára készen. Most sem az élet, vagy a halál kérdése fő előtte, hanem az, hogy legyen igazság és érvényesüljenek hazája törvényei. Nyugodt lélekkel hallgatja végig Meletosnak, ennek a „hosszú haju, ritka szakállu és sas-orru“ (*Eutyphron* 26.) és közönséges férfiúnak, valamint társainak vádját, amely *Platon* és *Xenophon* megegyező feljegyzései szerint így szól: „vétkezik Sokrates, mert elrontja az ifjúságot és nem hisz azokban az istenekben, a kikben az állam hiszen, hanem más, új istenségekben.“ (*Apologia* 246.) Ez a vádírat, ha azt tisztán az érvényes áthéni jog szempontjából tekintjük, csakugyan birt jogosultsággal Sokratesse szemben, aki egészen más véleménnyel bírt úgy a szokásról, mint az erkölcsiségről és ezt a véleményét nyíltan kifejezésre is juttatta az athéni ifjuság előtt Más véleménnyel volt az istenekről és az erkölcsiségről, a szentségről és az igazságról, de magasabb véleménnyel. Éppen ezért a magasabb véleményért és e véleményből sarjadzó kiméletlen bírálatért kellett halált szenvednie azok-

nak részéről, akik a nemes és igaz lelkületben a gonoszság ösztön-szerűségével ismerték fel legveszedelmesebb ellenségüket.

Sokrates bűnpöre és elítéltetése előttünk mai napig titokkal teljes. És úgy hiszem, soha sem fog sikerülnie a tudománynak e titkokat teljesen megfejtene. Azokból az értesítésekből azonban, amelyek Sokratesnak az ellene emelt váddal, vádlóival és elítéltetésével szemben tanusított magatartására vonatkoznak, a napnál fényesebben tűnik ki, hogy ez a kereső férfiú már ott állott maga is az igazságnak világában s mint annak a földöntúli világnak polgára élvezte az igazságnak örök értékeit. Védő beszédjében erőteljes önérzettel vágja bírái szemébe: nem magamat védelmezem, hanem védlek titeket, bírák, nehogy bűnt kövessetek el Isten ellen, elítélvén engem. Ha elítéltek engem, nem egykönnyen kaptok mást, aki városotokat egy istenségnek rendeletéből oktassa és serkentse a derék életre. Én senkinek tanítójául nem szegődtem, hanem hirdettem az igazságot ingyen, gazdagnak, szegénynek, öregnek és fiatalnak egyaránt. Amit mondtam, nyilvánosan mondtam. Aki ellenkezőt állít, nem mond igazat. Bátran állok hát előttetek és nem könyörgöm s nem hozom ide sem gyermekeimet — mert nekem is van három fiam — sem rokonaimat, hogy érettem könyörögjenek. Mert hiszen a bíró nem azért van, hogy kénye-kedve szerint ossza az igazságot, hanem, hogy az igazság szerint ítéljen (Apologia 24.). De bírái kényük-kedvük szerint osztván az igazságot, bűnösnek találták. És Sokrates megkérdeztetvén, miféle büntetést óhajt bűnére, így felelt: étkezessem a prytaneionban az állam költségén, mert ezt érdemlem én, boldogságra tanítván az athenieket. Felingerült bírói kimondják rá a halálos ítéletet. Bíróihoz intézett bucsúbeszédének végső szavai ezek: „De már itt az ideje, hogy eltávozzunk; én, hogy meghaljak, ti, hogy éljete. De, hogy melyikünk megy jobb sors elé, azt senki sem tudja, csak az Isten.“

Börtönre vettétvén, halála előtti napon felkeresi kedvenc tanítványa *Kriton* és menekülésre nógatja Sokratest, aki azonban a leghatározottabban visszautasítja könyörgő barátja kérését: tisztelni kell hazánkat és annak törvényeit! Halála napjának raggelén felkeresik barátai, kikkel a napot bizalmas, szeretetteljes beszélgetésben tölti el. Közeledvén pedig a méregpohár kiürítésének órája, megfürdött, fürdés után — írja le Platon — behozták hozzá gyermekeit, bejöttek a családjabeli nőszemélyek is, és ő . . . tudtukra adta akaratát. Ekkor aztán elküldötte az asszonyokat és a gyermekeket is, ő maga pedig bejött hozzánk. S ekkor már az idő ide-oda már napnyugtán járt . . . bejött a tizenegyes bizottság porkolábjá és Sokrates elé lépve, így szólt: „Nó már tereád édes Sokrates nem lesz panaszom, mint a többiekre rendesen, hogy haragusznak reám és átkoznak, hogy meg kell inniok a mérget. Téged én ez idő alatt a legnemesebb, a legszelidebb és a legderékabb embernek ismertelek meg mindazok között, akiket valaha ide hozott sorsuk. Jól tudom, hogy te nem én rám ha-

ragszol, mert jól tudod, hogy kik az okai. Most pedig, hisz jól tudod mit jöttem jelenteni, áldjon meg az Isten. Láss hozzá és törd a lehető legkönnyebben, a mit el kell viselned." Erre könynyekre fakadt, megfordult és kiment. Aztán megjelent az ember, akire rá volt bízva, hogy a mérget átadja. S már hozta is, kisajtoltva egy kehelyben. Sokrates átveszi a kelyhet, még pedig igen derült hangulatban; sem nem reszketett, sem az arcszínét és vonásait el nem vesztette, hanem a legnagyobb nyugalommal és készséggel itta ki a kelyhet. Barátai erre hangos zokogásba törtek ki, ő azonban eként szólott hozzájuk: „Ugyan mit csináltok, ti különös emberek?! Hisz' éppen azért küldtem el a nőszemélyeket, hogy efféle komédiákat ne csináljanak. Mert hallottam, hogy áhitatos csendben kell meghalni. Legyetek hát csendben és állandó nyugalomban!" Majd mikor a hidegség szive tájáig hatolt, így szólt: „Édes Kriton, Asklepiosnak kakással tartozunk. Adjátok meg neki, el ne mulasszátok." Ezek voltak utolsó szavai a legjobb legokosabb és legigazságosabb embernek. (Phaidon A116—E118.)

Ez a legjobb, legokosabb és legigazságosabb ember, ki halálával is az igazság szolgája volt, mutatta meg az útát az igazság világa felé. Ezen az úton haladva érkezett el az igazság világába Platon, Kant mellett a pilosophia legnagyobb szelleme. Jövő előadásunkon Platon vezetése mellett igyekezzünk megismerni az igazság világának *tartalmát*.